

Textkritik och ny filologi i exegetisk undervisning: Några reflektioner och praktiska exempel*

DAVID DAVAGE

Umeå Universitet samt Høyskolen for Ledelse og Teologi, Oslo
david.davage@umu.se

ATT LÄRA UT TEXTKRITIK: TVÅ UTMANINGAR

Tillgänglighet och relevans

I mötet med studenter i bibelvetenskap är undervisningen i textkritik en ofta återkommande utmaning. I jämförelse med andra metoder i den bibelvetenskapliga verktygslådan framstår textkritiken ofta som svåråtkomlig, och dess relevans oklar – svåråtkomlig för att studenterna nu inte bara måste förstå själva texten utan dessutom navigera genom komplexa apparater på latin med en mängd förkortningar och inte så självförklarande tecken; irrelevant för att arbetet sällan uppfattas få någon avgörande betydelse för tolkningen av själva texten. Studenterna söker i olika tabeller för att få reda vad **ϰ**, **Ϻ**, **ϸ^A** eller **Ϲ** betyder, de letar fram översättningar av *add*, *frt*, *mlt*, *Mss*, *nonn*, *prp*, och *sic*, och försöker sätta sig in i avancerade resonemang. Vad var Symmachus för någonting? Vaticanus? Peshitta? Vad skiljer den västliga texten från den bysantinska? Vad är en proto-masoretisk text? Hur avgörs manuskript-

* Denna artikel är en varsamt bearbetad version av den workshop som hölls i samband med de exegetiska dagarna i Örebro 2019 på temat ”textkritik och ny filologi i exegetisk undervisning”. Flera av seminarieövningarna som presenteras här genomfördes vid denna workshop. Andra introducerades endast muntligen. Jag har valt att behålla framställningens mer muntliga karaktär och hoppas att läsbarheten ändå ska vara god.

ens ålder? Vad var det för skillnad på *lectio difficilior* och *lectio brevior*? Homoioarcton? Homoioteleuton? Dittografi? Är ett äldre manuskript med yngre läsart att föredra framför ett yngre manuskript med äldre läsart? Eller var det tvärtom? Kort sagt finns många fallgropar för studenter att fastna i, och trots att det ytterst handlar om att så noggsamt som möjligt beskriva den text som ska vara föremål för tolkning i till exempel en interpretation blir det för många väldigt abstrakt.¹ Är det ändå inte ytterst någonting som bara några få experter är intresserade av? Utmaningen skulle kunna formuleras som följande: *Hur kan det textkritiska arbetet introduceras för studenterna så att det uppfattas som både tillgängligt och relevant?*

En föråldrad urtext

Samtidigt finns ytterligare en aspekt av det textkritiska arbetet som utgör en utmaning. I det klassiska sättet att tänka textkritik ligger nämligen en förståelse av texters tillkomst och stabilitet inbäddad som inte alltid är uppdaterad. Av många studenter resonemang framkommer att målet med det textkritiska arbetet uppfattas vara att söka sig så nära en *urtext* som möjligt, att rekonstruera en text så som den kan ha sett ut när den lämnat en ursprunglig författare. Men en sådan text har sedan länge problematiserats, inte minst inom GT-forskningen. Risken med en presentation av textkritik som inriktar sig på att identifiera skrivarmisslag och ”förvanskningar” är alltså att idén om en urtext befästs, om än implicit, och resultatet blir att studenter lever vidare med oreflekter-

¹ Utmaningarna ser lite olika ut för studenter i Gamla testamentets exegetik och Nya testamentets exegetik. Den senare gruppen kan till exempel ofta använda Metzgers textkommentar som en utgångspunkt i sitt arbete (Bruce M. Metzger, *Textual Commentary on the Greek New Testament: A Companion Volume to the United Bible Societies' Greek NT*, 4:e utg. [Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1995]), men något liknande finns inte för GT. Istället hänvisas man till mer generella introduktioner (t.ex. Ernst Würthwein, *The Text of the Old Testament*, övers. Erroll F. Rhodes, 2:a utg. [Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1995]; Emanuel Tov, *Textual Criticism of the Hebrew Bible*, 3:e utg. [Minneapolis: Fortress, 2012]).

ade uppfattningar om bibeltexternas tillkomst, tradering och kanonisering. En andra utmaning kan alltså formuleras som följande: *Hur kan det textkritiska arbetet introduceras så att studenter inte befäster en förlegad syn på urtexter?*

Ny filologi och varians

Som svar på de två utmaningarna ovan vill jag föreslå att den så kallade ”nya filologin” kan utgöra ett välkommet bidrag. Den utmanar oss att ta några kliv bort från urtexter och varianter till att istället fokusera på manuskript och varians.² Kort sagt kan den nya filologins betoning på faktiska manuskript istället för hypotetiska urtexter hjälpa till att nyansera (dock inte ersätta) text-kritikens fokus. På så vis kan den utgöra ett tydligt svar på utmaning två.³ Samtidigt innebär ett sådant fokus stora möjligheter till konkretisering, och därmed till en ökad tillgänglighet. Här kan alltså den första utmaningen komma att adresseras.⁴ Mer specifikt kan det konstateras att i takt med att artefakter och

² Distinktioner mellan varianter och varians uttrycks kanske tydligast av Bernard Cerquiglini, vars *Éloge de la variante: Histoire critique de la philologie* har fått stort genomslag: ”medieval writing does not produce variants, it is variance ... because the variance of medieval work is its primary characteristic, the concrete otherness of discursive mobility, the figure of a pre-modern written word, editions must give it priority, following it closely” (Bernard Cerquiglini, *In Praise of the Variant: A Critical History of Philology*, övers. Betsy Wing, *Re-Visions of Culture and Society* [Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999], 77–78).

³ Till exempel har detta fokus på manuskript visat på behovet av att ta hela manuskripten i beaktande, det vill säga att inkludera resonemang kring vilka texter som förekommer på manuskriptet, vilken ordning de är i, hur paratexter som skrivartekningar, textpresentation mm. ser ut, osv.

⁴ För en översikt över den nya filologin, se Liv Ingeborg Lied och Hugo Lundhaug, ”Studying Snapshots: On Manuscript Culture, Textual Fluidity, and New Philology”, i *Snapshots of Evolving Traditions: Jewish and Christian Manuscript Culture, Textual Fluidity, and New Philology*, red. Liv Ingeborg Lied och Hugo Lundhaug, *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur 175* (Berlin: De Gruyter, 2017), 1–19.

manuskript i allt högre utsträckning görs tillgängliga via internet finns goda möjligheter att projicera texter i klassrummen och jobba med konkret material i olika typer av övningar.

I det som nu följer vill jag ge några förslag på hur seminarier som tar sin utgångspunkt i dessa två utmaningar skulle kunna utformas, både på grundnivå och på mer avancerade nivåer. Förhoppningsvis kan dessa seminarier bredda studenternas förståelse av vad en bibeltext är och har varit, samt i vilka avseenden den fortfarande skrivs fram. Det vill säga i vilken mån de processer som kan observeras i antiken fortgår in i vår tid. Det sistnämnda innebär bland annat att några av seminarierna försöker illustrera hur texters betydelser har formats och fortsätter att påverkas av paratexter.⁵

Pedagogiskt försöker jag skapa förutsättningar för studentcentrerat lärande med många ”hands on”-upptäckter.⁶ Denna typ av pedagogik, inte minst om den också har ett tydligt fokus på visuell inläring, har

⁵ För en diskussion av paratexter och deras betydelse för tolkningen av Psaltarens psalmer, se till exempel David Willgren, ”Canonical Tamings of Suffering: On How Paratextual Activities Reshapes the Relationship between God and Human in Psalm 71”, i *God and Humans in the Hebrew Bible and Beyond: A Festschrift for Lennart Boström on his 67th Birthday*, red. David Willgren (Sheffield: Sheffield Phoenix, 2019), 176–207; idem, ”A Teleological Fallacy in Psalms Studies? Decentralizing the ‘Masoretic’ Psalms Sequence in the Formation of the ‘Book’ of Psalms”, i *Intertextualität und die Entstehung des Psalters*, red. Alma Brodersen, Friederike Neumann och David Willgren, FAT II/114 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2020), 33–50; David Willgren Davage, ”‘As It Is Written Concerning Him in the Songs of David’ (11Q13 2:9–10): On the Role of Paratexts in Shaping Eschatology in the ‘Book’ of Psalm”, i *David, Messianism and Eschatology in the Book of Psalms: Ambiguity in the Reception History of the Bible in Judaism and Christianity*, red. Erkki Koskeniemi och David Willgren Davage, SRB 10 (Pennsylvania: Penn State University Press, 2020); idem, ”Why Davidic Superscriptions Do Not Demarcate Earlier Collections of Psalms”, *JBL* 139/1 (2020): 67–86.

⁶ För den som vill läsa mer kan jag rekommendera ”Forum of Tactics for Teaching the Materiality of Scripture” med bidrag från sex forskare som publicerats i *Teaching Theology & Religion* 19/2 (2016): 210–218. Här finns ytterligare konkreta, praktiska exempel på hur man kan lägga upp seminarier och undervisning. Några överlappar med de exempel som ges nedan.

visat sig särskilt lämpat för introducerandet av annars abstrakta och svåröversiktliga ämnen till studenter som har liten teoretisk förkunskap.⁷

SEMINARIEÖVNING 1: SKRIVARSKOLAN⁸

Upplägget på detta seminarium, som inte kräver några förkunskaper, är att studenterna själva simulerar en skrivarskola. Exemplet som ges här utgår från en seminariegrupp på sju studenter, men kan naturligtvis anpassas även för större eller mindre grupper.

Förberedelser

En välkänd text skrivs ut i två versioner, förslagsvis en text med någon typ av textsvårighet. En version följer någon känd bibelöversättning, till exempel Bibel 2000. Den andra versionen har försetts med ”fel”. Vid övningen vid de exegetiska dagarna användes 1 Mos 14:17–15:6. Här finns en del namn, en del återkommande formuleringar, samt ett tydligt textproblem i 15:2. Texten bör inte vara längre än så, den kan gärna vara kortare. Studenterna delas sedan upp enligt följande: 1) en person utses till att läsa upp versionen med insmugna ”fel” (denne får gärna uppmanas att läsa *mycket* långsamt); 2) två studenter utses till att ta diktamen; 3) två studenter utses till att skriva av den version som följer den

⁷ Se till exempel Gregg E. Gardner, ”Reading between the Strata: Teaching Rabbinic Literature with Material Culture”, *Teaching Theology & Religion* 19/2 (2016), 189–209; Susan E. Metros, ”The Educator’s Role in Preparing Visually Literate Learners”, *Theory Into Practice* 47/2 (2008): 102–109; Richard Sinatra, *Visual Literacy Connections to Thinking, Reading and Writing* (Springfield, IL: Charles C. Thomas, 1986); Suzanne Stokes, ”Visual Literacy in Teaching and Learning: A Literature Perspective”, *Electronic Journal for the Integration of Technology in Education* 1/1 (2001): 10–19.

⁸ Huvuddragen i denna övning har utformats av Liv Ingeborg Lied, professor i religionsvetenskap vid MF i Oslo, som också testat detta seminarium på studenter. Jag vill uttrycka ett stort tack till Liv för tipset om detta spännande upplägg. Ett seminarium med liknande syfte finns beskrivet i Sarah L. Schwarz, ”Scribe Lab in the Humanities Classroom”, *Teaching Theology & Religion* 19/2 (2016): 218.

kända bibelöversättningen; och 4) två studenter utses till att i efterhand jämföra de olika versionerna och notera skillnader som uppstått.

Genomförande

Under en på förhand överenskommen tid drar så skrivarskolan igång. Texten läses, nya kopior skapas, och skillnader identifieras. Processen blir sedan utgångspunkten i ett fördjupande samtal. Studenterna kan till exempel utmanas att fundera över vilken (om någon) av versionerna som är den korrekta, samt hur variansen som uppstått bäst kan förstås.

SEMINARIEÖVNING 2:

PSALTAREN OCH PARATEXTUELL AKTIVITET

Syftet med detta seminarium, som inte kräver några förkunskaper, är att skapa förståelse för den paratextuella aktivitet som fortlöpande påverkar texters tolkning. Mer konkret är fokus på sekvenser av psalmer och hur man kan förstå paratextuell varians i manuskripttraderingsprocesser.⁹

Förberedelser

Ett antal psalmer väljs ut, skrivs ut, och klipps isär. Viktigt är att utskriften av psalmerna inte har med varken överskrift eller psalmernas numrering. Förslagsvis väljs psalmer som har någonting gemensamt, och tanken är att de klipps isär på fler sätt än deras nuvarande segmentering. Vid de exegetiska dagarna fick deltagarna arbeta med följande nio textsegment: Ps 104:1–23; Ps 104:24–30; Ps 104:31–35; Ps 105:1–22;

⁹ För en diskussion kring denna varians, samt hur den är relevant för studiet av Psaltarens tillkomst, se David Willgren, "Did David Lay Down his Crown? Reframing Issues of Deliberate Juxtaposition and Interpretive Contexts in the 'Book' of Psalms with Psalm 147 as a Case in Point", i *Functions of Psalms and Prayers in Late Second Temple Period*, red. Mika S. Pajunen och Jeremy Penner, BZAW 486 (Berlin: de Gruyter, 2017), 212–228.

Ps 105:23–45; Ps 146:1–10; Ps 147:1–11; Ps 147:12–20 samt Ps 148:1–14. På plats i klassrummet delas sedan studenterna in i grupper om 2–3 studenter.

Genomförande

Uppgiften består i att studentgrupperna ska placera de olika (del-)kompositionerna i ordning, argumentera för om vissa textstycken ska sammanföras till en psalm och förbereda sig på att motivera sina val. När den på förhand överenskomna tiden är slut får grupperna redovisa sina resultat, och sedan kommer det viktiga: resultaten ställs i relation till existerande manuskript. Sannolikt kommer då den varians som upptäckts i studenternas sekvenser överlappa med existerande sekvenser i faktiska manuskript, i kontrast till hur det ser ut i deras egna biblar. Detta blir då ett utmärkt tillfälle att fundera över faktorer som kan ha legat bakom denna typ av varians, hur och varför den har fortsatt ända fram till tryckpressen, samt vilken roll paratexter spelar för både det textkritiska arbetet och det mer regelrätta texttolkningsarbetet. De psalmer som studerades vid de exegetiska dagarna ställdes i relation till följande sekvenser:

MT, så som den presenteras i BHS

Pss 104→105; 146→147→148

Varians i MT-manuskript

Ps 104:1–30; 104:31–35 är två psalmer

LXX

Ps 147:1–11 är LXX Ps 146

Ps 147:12–20 är LXX Ps 147

11Q5 (Qumran)

Pss 104→147→105

4Q86 (Qumran)

Pss 106→147→104

SEMINARIEÖVNING 3: VAD ÄR ETT BIBELMANUSKRIFT?

I detta seminarium fokuseras enskilda manuskript som inte helt enkelt kan klassas som bibelmanuskript. Tanken är att fundera över hur ett bibelmanuskript bör eller ska se ut för att räknas som ett sådant, för att på så sätt öka förståelsen för traderingsprocesser och varians. Beroende på om texten studeras i översättning eller på grundspråk kan övningen passa både på grundnivå och på mer avancerad nivå.

Förberedelser

Ett lämpligt manuskript väljs ut. Man skulle till exempel kunna titta på ett antal av de psalmmanuskript som finns i Qumran.¹⁰ Är den stora psalmrullen 11Q5 ett bibelmanuskript? Rullen innehåller endast psalmer från Ps 93 och framåt, i en annan ordning än den vi är vana vid, och psalmer som inte återfinns i Psaltaren är upptecknade sida vid sida med Psaltarens psalmer. Är 4Q90 ett bibelmanuskript trots att det bara innehåller Ps 119? Är 11Q11 ett bibelmanuskript? Det innehåller Ps 91 tillsammans med ett antal andra kompositioner som tillsammans verkar anpassade för apotropaiskt bruk. Möjligheterna till fördjupade samtal kring dessa frågor är många, men beror till stor del på vilket manuskript som väljs. Det exempel som presenterades vid de exegetiska dagarna var 4Q176. För att denna typ av seminarium ska fungera väl är det bra om studenterna har fått tillgång till texterna på förhand och har hunnit läsa in sig på relevant sekundärlitteratur.¹¹

¹⁰ För en översikt över dessa manuskript, se David Willgren, *The Formation of the 'Book' of Psalms: Reconsidering the Transmission and Canonization of Psalmody in Light of Material Culture and the Poetics of Anthologies*, FAT II 88 (Tübingen: Mohr Siebeck, 2016), 81–132, med referenser.

¹¹ För en god presentation av 4Q176 rekommenderas Jesper Høgenhaven, "4QTanhumim (4Q176): Between Exegesis and Treatise?" i *The Mermaid and the Partridge: Essays from the Copenhagen Conference on Revising Texts from Cave Four*, red. George J. Brooke och Jesper Høgenhaven, STDJ 96 (Leiden: Brill, 2011), 151–167. En allmän diskussion av denna typ av manuskript finns i Brent A. Strawn, "Excerpted

Genomförande

Seminarier börjar med att studenterna får gå igenom manuskriptet och göra en översikt över innehållet. Särskild vikt kan läggas vid att avgränsa och identifiera "bibeltext". Hur introduceras denna bibeltext? Hur ramar den in? Hur relaterar den till övrig text? Hur ska kommentarerna förstås? Finns det någon sammanhållande tematik? Ytterst är tanken att samtalet kan röra vid frågor som har med texters tillkomst att göra och hur den aktivitet som gett upphov till denna typ av manuskript kan påverka vår förståelse av hur olika versioner av en text kan ha uppstått.

SEMINARIEÖVNING 4: EN FRUSEN ÖGONBLICKSBILD

Den sista övningen riktar sig till studenter på mer avancerad nivå, lämpligtvis forskarstuderande. Fokus är på förhållandet mellan text och paratext i ett enskilt manuskript. Syftet är att få tillfälle att reflektera över hur en texts presentation kan påverka förståelsen av en text och dess tradering över tid.

Förberedelser

Ett lämpligt manuskript väljs ut. Förslagsvis ett manuskript med ett antal svårtolkade och uppseendeväckande drag. Sådana exempel finns det gott om i Qumran, men det kan också vara senare, medeltida manuskript. Till exempel skulle man kunna diskutera 4Q98g, där ett antal verser ur Ps 89 (20–22, 26, 23, 27–28, 31, i den ordningen) finns nedskrivna,¹² man skulle kunna titta på den visuella presentationen av

Manuscripts at Qumran: Their Significance for the Textual History of the Hebrew Bible and the Socio-Religious History of the Qumran Community and Its Literature", i *The Bible and the Dead Sea Scrolls: The Princeton Symposium on the Dead Sea Scrolls, Volume 2: The Dead Sea Scrolls and the Qumran Community*, red. James H. Charlesworth (Waco, TX: Baylor University Press, 2006), 107–168.

¹² Då kan till exempel Mika S. Pajunen, "4QPs^x: A Collective Interpretation of Psalm 89:20–38", *JBL* 133/3 (2014): 479–495, användas som förberedd läsning.

psalmer i Codex Leningradensis, där till exempel Ps 50 är uppställd i ett sicksakmönster,¹³ eller 4QJer^a. Den sistnämnda var fokus på de exegetiska dagarna, och studenterna kan då få läsa Kipp Davis analyser av manuskriptet som förberedelse.¹⁴ Själva manuskriptet tas sedan fram, förslagsvis via <https://www.deadseascrolls.org.il/>, så att det kan visas på storbild i klassrummet.¹⁵

Genomförande

Seminarier kan genomföras i helgrupp, eller i smågrupper. Först får studenterna identifiera de olika textavsnitten. Vilken text finns på manuskriptet? Vilken saknas? Vilken text är det som är skriven på tvärs mellan kolumnerna (Jer 7:30–8:3 saknas i kolumn 3, och återfinns istället i marginalen)? Detta ställs sedan i relation till Davis resonemang om de handstilar som använts och vad det indikerar vad gäller de olika de-

¹³ Fler psalmer har en liknande uppställning i Leningradensis, och ett seminarium tittar lämpligen på alla dessa. Förberedande läsning skulle kunna vara Gerard J. Norton, "A Diplomatic Edition of the Psalter?", i *Sófer Mahir: Essays in Honour of Adrian Schenker Offered by the Editors of Biblia Hebraica Quinta*, red. Yohanan A. P. Goldman, Arie Van der Kooij och Richard D. Weis, VTSup 110 (Leiden: Brill, 2006), 193–206. Själva manuskriptet kan ses online här: https://archive.org/details/Leningrad_Codex/page/n754/, där den också kan laddas ner som pdf.

¹⁴ Kipp Davis, "The Social Milieu of 4QJer^a (4Q70) in a Second Temple Jewish Manuscript Culture: Fragments, Manuscripts, Variance, and Meaning", i *The Dead Sea Scrolls and the Study of Humanities*, red. Pieter B. Hartog, Alison Schofield och Samuel I. Thomas, STDJ 125 (Leiden: Brill, 2018), 53–76; idem, "Margins as Media: The Long Insertion in 4QJer^a (4Q70)", i *Bible as Notepad: Tracing Annotations and Annotation Practices in Late Antique and Medieval Biblical Manuscripts*, red. Liv Ingeborg Lied och Marilena Maniaci (Berlin: de Gruyter, 2018), 39–53. Jag vill tacka Liv Lied för tipset om detta manuskript.

¹⁵ En sökning på 4Q70 i hemsidans databas ger alla tillgängliga fragment. Lämpligen kan B-368270 tjäna som utgångspunkt (<https://www.deadseascrolls.org.il/explore-the-archive/image/B-368270>). Studenterna kan också själva få söka sig runt i arkivet. En bra sammanställning av digitaliserade manuskript finns på Drew Longacres blogg: <http://oldtestamenttextualcriticism.blogspot.com/p/online-digital-images.html>.

larnas ålder (sannolikt är marginalanteckningen ett tillägg som infogats flera decennier senare än den ursprungliga texten). Samtalet kan sedan diskutera möjliga orsaker till tillägget, samt manuskriptets möjliga funktion och kontext, för att avslutningsvis breddas till att fokusera också på de olika versioner av Jeremia som återfinns i MT, LXX och Qumran.

SAMMANFATTNING OCH UTBLICK

Inledningsvis presenterade jag två utmaningar som undervisning i textkritik ofta står inför: 1) att ämnet uppfattas som otillgängligt och av begränsad relevans; samt 2) att ämnet riskerar att befästa en utdaterad syn på urtexter. Jag föreslog att med en pedagogik som betonar studenters egna hands-on upptäckter och ger en framskjuten plats åt visuell inlärning kunde den nya filologins fokus på konkreta manuskript och dess belysning av texttraderingens varians användas för att svara an mot båda dessa utmaningar. I ett försök att visa hur en sådan lärmiljö skulle kunna se ut presenterades så exempel på fyra olika seminarier. Mycket mer skulle naturligtvis kunna sägas om hur undervisning i textkritik kan utformas,¹⁶ men förhoppningsvis kan de exempel som gets i denna artikel tjäna som inspiration för å ena sidan vidare samtal och pedagogisk reflektion, och å andra sidan omsättas i praktiska övningar i klassrum. Eftersom tanken är att inspirera är det naturligtvis fullt möjligt (och också uppmuntrat) att modifiera övningarna beroende på syfte och sammanhang.

¹⁶ För en mer ingående diskussion av utmaningar och möjligheter för undervisning i Gamla testamentets exegetik mer generellt, se David Davage, "Kan Gamla testamentet bli som nytt? Exegetisk undervisning i skuggan av ett döende testamente", i *Teologisk utbildning*, red. Thomas Girmalm och Marie Rosenius, *Studia Theologica Practica Umensia* (Umeå: Umeå Universitet, kommande).